

educació permanent, col·lectius vulnerables i autoritarismes quotidians

Q
42

17
2013

Aquest número ha estat coordinat per David Abril, Universitat de les Illes Balears

editorial

carpeta

Pedagogia de la memòria, una resposta als autoritarismes de gènere

Isabel Carrillo Flores • 5

Un recorregut d'investigació-acció des de la pedagogia de Paulo Freire en l'aprenentatge de l'italià com a L2 en adults

Alessio Surian, Consuelo Surian • 14

Protegir-nos per canviar el sistema, l'experiència de les defensores de drets humans a Mesomèrica

Marusia López • 24

Radicalització, famílies extremistes i altres metàfores: relat d'un viatge enlloc

Alberto Izquierdo Montero i Teresa Aguado Odina • 28

contínua

La pedagogia de l'oprimit, fonament freireà de l'educació popular

Marco Raúl Mejía J. • 37

persones, territoris i experiències

La Participació Ciutadana en els contextos d'exclusió: el cas del barri de la Coma

Rosario Faet Gallur • 85

Removent runes: encarnant els silencis d'un passat violent: una simbiosi necessària

Julia Estela Monárrez Fragós • 90

Educació per a la Salut (EPS) amb Persones que Exerceixen Prostitució (PEP).

Ana Mascaró Garcia • 97

Estratègia Anti-rumors

Ramon Sanahuja • 100

investigació

Sobrietat i riquesa educativa en una època de transició. Educació informal en els moviments de les economies diverses

Antonia de Vita • 107

arxiu

fotografia

«Menos jaulas y más aulas» • 121

dialògica

És l'educació, estúpids!

Salomó Marquès i Sebas Parra • 123

llibres

La "polis" segrestada. Propostes per a una Ciutat educadora

Consol Aguilar • 133

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitzi el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

Sobrietat i riquesa educativa en una època de transició. Educació informal en els moviments de les economies diverses

Antonia de Vita, Universitat de Verona
Traducció: Loris Viviani, Marta Malet i Iolanda Corella

1. Som rics? som pobres?

“Recorde que un jove ladakhi anomenat Tsewang em mostrà la llunyana aldea de Hemis Shukpachan. Com a recent arribada, em semblà que totes les cases que veia eren particularment grans i belles i li demanà a Tsewang que em mostrara les cases on vivien els pobres. Tsewang em mirà perplex per un moment, i després contestà: ‘nosaltres no tenim pobres’. (...) Tot això començà a canviar quan l’estil educatiu occidental arribà al Ladakh als anys setanta. En les escoles modernes no es proposava cap adaptació dels sabers culturals o ecològics. Tot el contrari, els xiquets eren formats per convertir-se en especialistes dintre d’una monocultura tecnològica en lloc d’una societat pensada de forma ecològica. L’escola era un lloc on oblidar els sabers tradicionals o, pitjor encara, devaluar-los” (Norberg-Hodge, 2016)

Mai abans havia trobat persones que semblaren tan sanes emocionalment, tan segures. Amb el temps vaig convèncer-me que el benestar psicològic dels ladakhis era una conseqüència de la seua profunda connexió amb els altres i amb el món vivent. Després de l’entrada en el comerç internacional, aquest país canvià moltíssim. Ara trobava

¹ La traducció de l'original per part de l'autora.

persones tristes i desmotivades i al retrobar-me a Tsewang el vaig escoltar dir-li a un turista: “Ajudeu-nos perquè nosaltres ací som molt pobres”. (Norberg-Hodge, 2011)

He volgut començar amb aquesta llarga cita¹ de l'economista Helena Norberg-Hodge ja que em sembla molt aclaridora respecte a la pregunta: som rics?, som pobres? El Ladakh, anomenat també el xicotet Tibet, i la seua població es considerava rica i manifestava un benestar profund fins 1975, abans que els processos neoliberals trastornaren el seu estil de vida i predefiniren, també en aquesta latitud, els significats de riquesa i pobresa, tot desposseint les comunitats dels seus sabers i de les seues tradicions, i empobrint-les mitjançant l'expropiació de les arrels del seu benestar.

La llarga investigació realitzada al llarg de quaranta anys per Helena Norberg-Hodge sobre el poble de Ladakh l'ha dut a aprofundir en allò que canvia un país, un poble; des de quins són els límits fins a indicadors com el PIL, que no sols suposen una dràstica reducció economicista del significat de benestar sinó també una neutralització dels factors substancials que fan possible el benestar realment.

En aquests últims decennis s'ha fet molt de treball interdisciplinari per tal de formular nous indicadors de benestar. El que ha dut a molts investigadors a repensar els indicadors de forma radical ha sigut la necessitat de corregir la visió unilateral del benestar definida pels paradigma del creixement econòmic (Stiglitz, Sen & Fitoussi, 2009) i la de mostrar, com fa Helena Norberg-Hodge en la seua narració, les moltes dimensions que creen riquesa i felicitat, i com aquesta sintonia es pot trencar en el moment que s'imposen amb violència els significats i les modalitat que el capitalisme contemporani atribueix als conceptes de riquesa i pobresa. El fet d'abordar millor els significats que el neoliberalisme i la societat de consum atribueixen a pobresa i riquesa és important per tal de reflexionar al voltant d'una faceta contemporània de la “pobresa educativa” i sobre quines en són les conseqüències per als subjectes i per als contextos educatius.

2. La pedagogia del capital com a generadora de pobresa educativa

Una extensa literatura ha analitzat els costos de la modernitat i de la globalització i ha subratllat la pèrdua dels vincles socials i comunitaris i la transformació de la perspectiva consumista en un “fet social total” (Castoriadis & Lasch, 2014).

Voldria unir a aquestes anàlisis àmplies i profundes una reflexió sobre el que podríem anomenar “posicionaments pedagògics” presos pel capitalisme i sobre les seues conseqüències en els intercanvis humans, culturals i amb allò vivent; i que ens poden ajudar a analitzar algunes característiques del nou rostre de la pobresa educativa. Anomene “pedagogia del capital” (DeVita, 2009) als posicionaments pedagògics del capitalisme contemporani que han modificat radicalment la concepció i la pràcti-

ca de l'intercanvi: els significats de les relacions humanes i socials i el que passa i esdevé entre les relacions humanes i els bens. “El nou esperit del capitalisme” (Boltanski & Chiapello, 1999), que s’ha imposat en els últims cinquanta anys com a una “nova raó del món” (Dardot & Laval, 2013), ha transformat els paisatges organitzatius i els contextos educatius i formatius proposant, amb certa obligatorietat, una disposició de l’experiència en les relacions humanes i socials orientada cap a la mercantilització i l’utilitarisme, forçant cap a l’individualisme i cap a la competitivitat i també impulsant l’alienació de l’experiència dels altres a través d’un ús de les relacions com a “posada en valor productiva” (Marazzi, 1999). Al final, s’ha imposat una ideologia-pedagogia normativa que té la pretensió “d’educar” adults i xiquets pel que fa a les figures d’intercanvi reduint les moltes possibilitats a un únic intercanvi mercantil, i formar per a una concepció d’estar en el món que s’assembla cada vegada més al fet d’anar al supermercat. Així succeeix que l’intercanvi immens que pot haver entre els humans i allò vivent, en la circulació entre el fet de donar, rebre, recanviar, viure, educar, treballar en un horitzó gran i impagable, no és que la pedagogia del capital ho ignore sinó que ho utilitza i ho despotencia llevant-li valor, re-inscrivint simbòlicament allò que té valor i allò que no en té. Abordar la pedagogia del capital significa mirar el conjunt dels processos i de les modalitats que han fet possible, a més de l’afirmació indiscutible de la forma de producció capitalista, l’assumpció de les característiques d’ordre simbòlic que eduquen; d’un horitzó que produeix simbòlic i sentit, que instrueix, que “fa escola” en les maneres d’organitzar i reorganitzar, de narrar l’experiència, tot ordenant les possibles articulacions entre relacions i mercaderies. Cal reconèixer-li a la pedagogia del capital una competència, o fins i tot un talent magistral, pel que fa a com ha sabut posicionar -i encara sap-, no sols en la dimensió del treball sinó en tots els àmbits del vivent, dones i homes, llenguatges i bens, processos educatius i organitzatius.

M’he detingut en la relació entre neoliberalisme i pedagogia del capital per contextualitzar el que tractaré a continuació: com el capitalisme contemporani, mitjançant la seua pedagogia, ha contribuït a generar “pobresa educativa”, tot empobrint les relacions desinteressades, els intercanvis humans i els processos d’aprenentatge, també en les principals agències educatives que des de fa temps acceptaren sense piular les raons “for profit” (Nussbaum, 2011). Tractaré de fer-ho breu i travessar alguns trams i dimensions pròpies dels valors principals del biocapitalisme (d’Aniello, 2015; Fumagalli, 2017) i del consumisme (Castoriadis & Lasch, 2014) tot destacant les implicacions empobridores.

3. La pobresa educativa en la societat dels consums

Què és de l'ànima humana en la societat capitalista, tan identificada aquesta com a societat dels consums? Aquesta pregunta és la que es feren, encara als anys hui-

tanta, dos importants teòrics com Cornelius Castoriadis i Christopher Lasch quan, junts, van raonar sobre la cultura de l'egoisme que s'ha difós al nostre temps. Preguntar-se com es troba l'ànima és una forma filosòfica per a enfocar-se en allò que ens ha fet més pobres i àrids com a individus i com a societat. Els autors reconstrueixen quins són els costos principals de la modernitat: la pèrdua dels vincles comunitaris i de veïnatge, el buidat de l'espai públic i la reducció de la nostra identitat de ciutadà a una mera existència privada de consumidor, a "jo mínims i narcisistes" en fuga d'allò social en una època de desil·lusions col·lectives. "El capitalisme quasi sempre és presentat [...] com a una simple forma d'organització *econòmica* de la societat; forma que, a més, es troba reduïda cada vegada més a la influència perversa de la 'finança especulativa' exercida sobre una 'economia real', considerada virtuosa per naturalesa i a la qual cal, aleshores, alliberar. Però, de fet, "l'economia real" està, cada vegada més, regida -a causa dels vincles imposats per la globalització- per l'imperatiu prioritari de produir i per les regles del "nou *management*", i exclusivament centrada en aquells valors d'intercanvi susceptibles de respondre a la demanda solvent (*business is business*) d'un mercat que es pretén autoregulat. Un mercat el dinamisme del qual, com sabem molt bé, depèn de la *insatisfacció estructural* dels consumidors que ha de ser mantinguda quotidianament per la propaganda publicitària i per la indústria de la diversió, o millor, pel *neuromarketing*. Tot i que els relluents productes en els quals s'encarna aquest fugaç valor d'intercanvi es revelen com a profundament roïns per a l'ànim d'aquests consumidors, per a la seua salut o per a l'ambient natural en què viuen" (Castoriadis & Lasch, 2014, p.45).

Coneixem molt bé el caràcter omnipresent d'aquest model amb tendències destructives també en els contextos educatius i formatius, però pot ser important reconèixer en aquestes els nous rostres de la pobresa educativa, que es converteix en pobresa humana, social i ambiental i en una dràstica reducció de la capacitat d' "aspirar" (Appadurai, 2011). L'horitzó dibuixat per una superabundància de mercaderies i per una idea d'intercanvi mercantil i utilitari, és generador de "passions tristes", tal com subratllen les investigacions des de fa temps (Benasayag & Smith, 2004), tant en els adults com en els més menuts. El fet de tornar-se a apropiari la capacitat de desitjar altres coses que no siguin mercaderies i la mercantilització, potser que siga un desafiament obert per a aquells que eduquen entre pobresa i riquesa.

4. Riquesa educativa i benestar real: elegir una vida sòbria. Recerques i perspectives transformadores en l'educació informal dels adults

Anteriorment, he parlat de la pedagogia del capital i del seu caràcter omnipresent també en els contextos educatius. Tanmateix, existeix un contrapunt menys visible en moltes accions i moviments pedagògics de la "creació social" (De Vita, 2009) que imprimeixen una potencialitat transformadora just en els contextos educatius for-

mals i no formals gràcies a la capacitat de compondre creativament relacions i contextos fora d'una lògica “for profit”.

M'agradaria mostrar, en la perspectiva de la creació social, els nous escenaris que a finals del mil·lenni passat han anat expressant formes de crítica al sistema econòmic neoliberal mitjançant pràctiques locals i xarxes globals que re-signifiquen els conceptes de “riquesa” i “pobresa” a la llum de la injustícia estructural (Young, 2006) i de la capacitat retrobada d'aspirar i repensar el món a partir de si (Diotima, 1996).

Tants grups d'adults perseveren en diverses parts del món, des d'instàncies crítiques al paradigma del desenvolupament econòmic (Mayo, 2013), i institueixen laboratoris de ciutadania crítica amb una forta vocació educativa i autoeducativa i transformadora (English & Irving, 2015) que fan efectiva una pedagogia de la creació social entesa com a generadora d'autonomia, de riquesa subjectiva, social i política i d'un nou imaginari del futur.

Que un canvi de perspectiva i de pràctiques és possible ens ho demostren també les investigacions desenvolupades per diversos investigadors i investigadores que en aquests anys han volgut comprendre i definir un canvi en procés després de Seattle (Forno, Graziano, 2016; Cacciari, 2016; Deriu, 2016). A finals del segle passat, en ocasió de la Conferència Ministerial de la OMC (Organització Mundial del Comerç – WTO World Trade Organisation) que es realitzà a Seattle, una gran quantitat de persones, que pertanyien a diferents grups, associacions, organitzacions no governamentals o simples individus, es bolcaren, a la ciutat pàtria de la tecnologia i símbol del nou capitalisme, a criticar l'actual sistema neoliberal i les multinacionals com a culpables, segons els participants, de condicionar les decisions dels governs i d'influir en la vida de les persones.

Aquest moviment, que es va donar a conèixer comunicativament amb l'event de Seattle però que ja estava en acció global en forma d'experiències locals en xarxa, ha anat definint-se cada vegada més al llarg dels últims quinze anys. Malgrat que la premsa l'ha anomenat sempre com a “moviment antiglobalització” o “moviment dels moviments” en l'àmbit internacional, han sigut rares les ocasions en què els grups i les realitats als territoris s'hagen referit a si mateix definint-se d'aquesta manera. A Itàlia, per exemple, al llarg dels anys han nascut moltes experiències que es poden adscriure a aquest àmbit de participació pública: des dels *Bilanci di Giustizia* a la *Rete Lilliput*, des dels *Gruppi di Acquisto solidale (GAS)* a les *Reti di economia solidale (RES)*, des del *Movimento per la Decrescita* a la *Economia dei Beni comuni*, des de les *Transition Town* (nascudes en Irlanda i després difoses per tot arreu) als *Centri Sperimentazione Autosviluppo*; però també els *Comitati per l'acqua bene comune*, el *Movimento Genuino Clandestino*, la xarxa *Fuori Mercato*, el moviment *Fuori Expo* i molts d'altres².

El que comparteixen aquestes realitats és un sentiment de justícia que va més enllà de la pròpia xarxa social o de les pròpies tendències (territorials, familiars, afec-

² En ordre: Pressupostos de Justícia; Red Lilliput; Grup de Compra Solidària; Xarxes d'economia solidària; Moviment per al Decreixement; Economia dels Bens Comuns; Ciutats en Transició; Centre d'Experimentació Autodesenvolupament; Comitès per l'aigua com a bé comú; Moviment Genuí Clandestí, Fora Mercat; ForaExpo.

- ³ TiLT/*Territori in Libera Transizione* (Territoris en Lliure Transició) és un grup interdisciplinari i interuniversitari d'investigació al voltant de les noves pràctiques de ciutadania creat a la Univesitat de Verona.
- ⁴ La investigació realitzada pel TiLT, amb la participació de *Bilanci di Giustizia* (Pressupostos de Justícia), “Des de la reducció dels consums a noves hipòtesis de convivència” és una investigació empírica a través de diversos mètodes que combinà dues metodologies qualitatives (*Grounded Theory* x Comunitat d'Investigació) i una metodologia quantitativa (el qüestionari).

tives, de treball, comunitàries) i que pren en consideració el món. “Actuar local, pensar global” és un dels lemes que els uneix. El fet d'actuar de forma local, com veurem, són les pràctiques crítiques de consum i de producció: d'autoproducció, d'intercanvi comunitari, de l'acció quotidiana...; o siga, que des d'eleccions personals i compartides modifiquen el propi estil de vida i incideixen, en la seua difusió relacional, sobre el sistema econòmic. Però, sobretot, tal com mostren les investigacions, destaquen les modalitat i els models diversos de vida i d'economia a partir de la reapropiació experiencial del saber i de les competències.

6. Pràctiques de sobrietat per a una riquesa educativa i una pedagogia de la creació social: la recerca de les economies diverses

Des del 2010 fins l'actualitat, el grup TiLT³ ha desenvolupat quatre investigacions amb metodologies qualitatives en l'àmbit de les economies diverses i dels moviments crítics amb el sistema neoliberal. El que ara exposaré sobre les pràctiques de sobrietat i la seua forta connotació creativa i d'aprenentatge emergeix dels resultats d'aquestes investigacions referides als processos educatius i formatius que es donen en aquests contextos, i que jo mateix vaig elaborar.

Una primera investigació (R1), desenvolupada mitjançant *focus group* i entrevistes en profunditat, ha indagat en particular en els processos educatius i participatius, autoformatius i formatius que afloren en aquests estils de vida i d'economia emergent; i les representacions i autorepresentacions produïdes pels subjectes implicats en les “comunitats de pràctiques” (Bertell, Deriu, De Vita & Gosetti, 2013). Successivament s'ha aprofundit sobre les decisions que es realitzen en la creació de noves situacions de producció i treball amb dues investigacions: la primera (R2) -a través d'un estudi de cas conjugat com a cas múltiple (Niero, 2008; Yin, 2005)- s'ha centrat en les motivacions per al canvi de treball i/o per a iniciar-se en un treball que responga a estils de vida crítics (Bertell, de Cordova, De Vita & Gosetti, 2017); i la segona (R3) -mitjançant una *Grounded Theory* (Tarozzi, 2008)- s'ha enfocat sobre els processos activats per molts homes i moltes dones en l'elecció i en l'assumpció d'un treball que responga als propis valors de justícia i d'autonomia en oposició al sistema consumista (Bertell, 2016).

Finalment, es va realitzar una investigació participativa⁴ (R4) -mitjançant eines qualitatives com ara la Comunitat d'Investigació (Lipman, 2003) i la *Grounded Theory*- amb el grup italià de *Bilanci di Giustizia*, una de les primeres realitats que començà una campanya nacional amb el lema: “quan una economia mata, cal canviar” (De Vita & Vittori, 2015).

De forma transversal les investigacions subratllaren que les diverses realitats investigades (totes pertanyents al món de les economies diverses) comparteixen dimensions profundes com són: el trencament del pacte amb el consum; una renda

descentrada; l'elecció d'una vida simple i sòbria; l'autoaprenentatge i la posada en comú dels sabers; les relacions; el reconeixement com a expressió de si; el vincle sistèmic amb l'ambient; i, finalment i de primària importància, una instància de llibertat com a motor de les pròpies eleccions.

Es tracta d'elements lligats amb doble fil els uns als altres. S'entén molt bé si es pensa com en trencar el pacte amb el consum i en distanciar-se del consum de béns no necessaris, es pot tranquil·lament reduir la pròpia renda tot augmentant el temps a disposició per a les relacions, l'autoproducció i l'intercanvi, per a la producció de saber i per a cultivar un major benestar.

“Al final en el pressupost de la casa no és que entre un guany, però hi ha uns estalvis ja que comprem menys i vivim molt d'allò que produïm” (R3)

“Entrant en relació amb les persones, aquestes et duen els seus excedents, hi ha uns intercanvis”; “Encara que guanye poc (diners), quan m'assec a la taula està plena” (R3)

“Crec que hi ha una filosofia de vida diferent, basada en el fet que tu fas eixe treball, et sustentas amb el teu treball, no tens l'ambició de comprar-te un cotxàs” (R2)

“Després es va donar l'evolució de la societat en relació a totes les innovacions, ens hem lliurat d'alguns vincles morals a vegades asfixiants (...) però no hem avançat cap a res, no hem aconseguit cultivar res que òmpliga els buits de significat; veig que hi ha molts buits de significat, també en la manera que s'entén el treball; el treball com a renda deixa un buit de significat” (R2)

És el trencament del pacte amb el consum el que permet alliberar temps per a invertir-lo en pràctiques d'autoformació i d'autoproducció; pràctiques que es converteixen en veritables espais d'autonomia enfront del sistema neoliberal que, pel contrari i com afirmen els sociòlegs Vanni Codeluppi i Roberta Paltrinieri (2010), ens reconeix en tant que consumidors i no pel treball que fem, per la nostra classe social, o per ser ciutadans. Espais on, com demostren les investigacions, és possible reapropiar-se de sabers considerats antiquats per la modernitat; sabers que, tanmateix, tornen a fer circular la possibilitat d'existència també a través de sistemes innovadors pel que fa a aspectes socials o productius. Iniciar un GAS (*Gruppi di Acquisto solidale*), per exemple, significa compartir valors ambientals i de justícia social, intercanviar sabers sobre l'autoproducció, compartir necessitats familiars, co-organitzar noves modalitats de compra en cadenes curtes, conèixer xicotets productors i

compartir projectes (fins i tot, a vegades, convertir-se en coproductors). Tot açò ha permès un augment dels sabers i de les competències dels participants en el grup, una reducció dels consums -i un estalvi- enfront d'una major qualitat de la compra. Podem dir que han sigut protagonistes d'una creació social mitjançant un procés de producció de sabers compartits; una creació innovadora, presa sobtadament com a model pel mercat liberal que ha canviat i traduït valors i organització (Bottari,2014) tot llançant mercats de km zero (Coldiretti) i grups d'adquisició directa a través de productors locals com *L'alveare che dice sì* (El rusc que diu sí). I es podrien ficar molts més exemples.

En aquestes experiències la dimensió de l'aprenentatge i del saber emergeix com a qüestió d'importància fonamental a diferents nivells: bé com a necessitat de ficar-se en joc personalment, bé com a necessitat de compartir sabers, de descobriment, de coneixements. El fet de saber i el fet d'aprendre es converteixen, en aquests àmbits, en un **nodriment** quotidià, en eines de treball, però sobretot en dimensions motivadores. “És per a saber-ne més, diversament i lliurement, que els nostres protagonistes s'autoactiven en processos de treball/producció diferents. És un cos a cos amb la natura, un ambient proper i llunyà que es respecta i en el qual aprendre a estar i en el qual s'afronten les dificultats sense recórrer al saber dominant de les produccions convencionals” (Bertell, 2017,p.125). En aquests contextos trobem adults que aposten tot en l'autoaprenentatge i mostren -com en el cas de les investigacions sobre el treball (R2, R3)- processos en els quals el treball i les competències necessàries per a produir s'autoaprenen o es transmeten a través de les relacions. És en el fet d'aprendre on emergeix amb força la seua recerca d'autodeterminació, i les seues històries; com diu Federica de Cordova, “mostren que fent una elecció de sobrietat no es tornen pobres, sinó que es guanya en termes d'autoeficàcia, autodeterminació i apoderament” (2017, pp.36-37).

“El que em va agradar al principi fou l'esperit pioner; una cosa nova tota per descobrir”. (R2)

“Vaig anar a la recerca de la gent gran; aquest fet em va fascinar; vaig anar a demanar consell a les persones velles (...) per a l'elaboració dels pans més antics, els dibuixos, les formes que ja no es fan” (R2).

“Per a mi el treball és un estudi constant; no puc pensar que el que faig és el que s'ha de fer (...) el que faig és el que he pogut fer hui i el que he entès que era bo fer” (R2)

“Faig el meu recorregut de forma autònoma, aprenent dels altres però sense ingerències”. (R3)

“Vull familiaritzar-me en la gestió del sòl, experimentar sol i, després, confrontar-me amb altres pràctiques” (R3)

“Sempre estem estudiant, som també maniàtics, agafem uns llibrots (...) veus si funciona, i aleshores, fas” (R3)

“És necessari buscar els instruments adequats a la pròpia persona per a poder fer-ho el millor possible” (R3)

“Vaig començar a entrevistar els vells del poble i vaig aprendre a fer rajoles i a innovar” (R3)

Emergeix, d'aquesta manera, escollint la sobrietat per fer que les aspiracions existencials d'autonomia i justícia social es concreten a l'acció quotidiana, es creen contextos de vida en què ser competents i el coneixement passen de la creació de valor com a característica pròpia d'una pedagogia diversa a una pedagogia definida pel mercat.

Aspirar a un saber lliure i generalitzat ja no és una dimensió abstracta i ideal sinó una recerca que travessa cossos i experiència. Un posicionament crític envers els sabers dominants guia la vida quotidiana tot produint nous sabers i noves accions.

“De l'experiència dels Bilanci di Giustizia (Pressupostos de Justícia) vaig aprendre una immensa quantitat de coses que es converteixen en u mateix” (R4)

“L'autoproducció, poc a poc, funciona, però has d'educar-te en l'autoproducció” (R4)

“La labor als Bilanci di Giustizia (Pressupostos de Justícia) et modifica lentament; no està relacionada sols amb la crisi sinó també amb un creixement de la sensibilitat” (R4)

“Bilanci di Giustizia (Pressupostos de Justícia) es converteix, per a qui vol fer eleccions alternatives, en un xicotet gimnàs que t'educa a complir aquests passos, aquests estils de vida, des d'altre model” (R4)

“No ha sigut un descobriment, ha sigut una evolució; és a dir, jo no sé si és així en els altres; sé que per a mi hi ha unes decisions que han madurat amb el temps” (R4)

“Passes de voler canviar el món a l’acte de canviar-lo amb les teues eleccions de vida i de consum” (R4)

La investigació amb els *Bilanci di Giustizia* -que, com deia abans, és un dels primers grups italians que es fiquen en marxa per un consum crític com a pràctica de justícia social- ha ficat el focus en el procés de presa de consciència. A l’inici eren internacionalistes a la recerca d’una justícia que evitara que “els rics es menjaren als pobres” (nord-sud), però s’adonen que hui el món ha canviat i comencen a no veure sols la pobresa en l’anomenat “sud” del món; veuen també la seua pròpia pobresa. I es mouen a la recerca d’una re-apropiació de l’autonomia; d’una nova riquesa (no enfocada en allò econòmic) de creació social com a bé que pot circular; un bé que pot circular també entre generacions. Els adults actius en totes les realitats trobades senten com a tasca pròpia el fet de ser reconeguts i fer-se reconèixer per les generacions més joves (filles o no) per les seues eleccions de sobrietat i llibertat enfront del mercat neoliberal que empobreix i crea desigualtat. Reconeixement, expressió de si mateix i autoafirmació són dimensions que s’alimenten de forma virtuosa i, podríem dir que són els elements constitutius de la pedagogia de la creació social, generadora de riquesa educativa.

“(Mirant-nos) a u li queda la idea que pot ser un treball realitzable; que és també un exemple per als altres” (R3)

“Em posen com a exemple en diversos congressos; per a mostrar que és possible, que altra idea és possible” (R3)

“Jo també sóc part d’aquesta societat i ells (els conciutadans) estan orgullosos que nosaltres estem ací, estranyament” (R3)

“Perceps que estàs satisfeta i que els altres reconeixen el que estàs fent” (R2)

“(Ho faig) també per deixar una empremta, un exemple; jo busque expressar-me a través d’aquestes coses” (R3)

“(Mostrar el meu treball) al revés és molt útil ja que encoratja els qui no tenen treball, l’esperança de trobar-lo, el fet que pugua haver sempre una visió positiva del futur” (R3)

“Allò que els joves sovint veuen en mi és la passió respecte a allò que faig” (R3)

Aleshores, no trobem sols processos activats en grups tancats de persones afins, sinó situacions obertes que es defineixen i s'alimenten també de l'intercanvi amb qui és proper i pot observar, reconèixer i activar també altres processos d'autodeterminació i de creació de contextos d'aprenentatge lliure.

Són situacions híbrides, que passen compte amb el fet d'estar immersos en un món fortament marcat per l'economicisme i, al mateix temps, són experiències fortes que defineixen altres imaginaris de futur i creen les condicions per a pensar allò impensat. Per això alguns moviments, en particular el de les *Transition Town* i del De-creixement, han elaborat reflexions, teories i pràctiques que insereixen el que hem dit fins ara en una perspectiva de transició des del model neoliberal a un altre model, les formes del qual estan definint-se.

Conclusions

En una època de crisi i de transició entre diferents paradigmes –com ara des del paradigma del creixement econòmic cap a altres estils de convivència i noves sintonies amb allò vivent- els adults poden desenvolupar un paper central com a testimonis d'altres mons en relació a les noves generacions. Crescuts en els valors del s. xx, els adults estan cridats, tanmateix, a facilitar un passatge de civilització històric a les persones més joves.

És en aquesta perspectiva d'experimentar *noves proves de futur* que puguen nàixer a diferents parts del món, en ciutats i en contextos rurals, que podríem definir-les com a laboratoris de les economies diverses, en els quals els processos d'educació informal estan al centre d'una aposta política i d'una promesa educativa com a exercici del pensament crític de la ciutadania activa i participativa. En aquests laboratoris, la centralitat de les pràctiques representa la seua força i la seua originalitat i, al mateix temps, el seu límit. L'atenció a les polítiques del quotidià és el que fa les propostes realment alternatives, concretes i possibles per ser compartides en grups i xarxes. Malgrat tot, els moviments estudiats s'arrisquen, també per la composició bastant homogènia de la població, a una certa autoreferencialitat.

Els elements de contenció i conflicte en este període històric només poden ser lligats als efectes deshumanitzadors del neoliberalisme i al consum total i a la pèrdua, a causa de l'economia, de les dimensions de l'acció política i social dels individus i les comunitats. Esfondrades les grans narracions del segle XX, s'obren camí altres modes de procedir, modalitats del “ser/estar ací”, de participar activament, de crear ciutadania i capacitació, pensament crític i espais per al pensament i l'acció que sàpien pensar allò global “tot començant a partir de si”. Des del xicotet gest fins un gran horitzó, des d'allò que ja està disponible en la quotidianitat per ficar en qüestió les premisses de fons, amb la temptativa d'atorgar nous significats a vides i a trajectòries educatives i formatives, filles d'una societat opulenta i dominant que empobreix per enriquir-se i que, per justícia, pot optar per una sòbria i justa autoeducació educant.

Referències bibliogràfiques

- APPADURAI, A. (2011). *Le aspirazioni nutrono la democrazia*. Milano, Italia: et al./edizioni.
- BENASAYAG, M. & Schmit, G. (2004). *L'epoca delle passioni tristi*. Milano, Italia: Feltrinelli.
- BERTELL, L., Deriu, M., De Vita, A., & G. Gosetti (Eds). *Davide e Golia. La primavera delle economie diverse*. Milano, Italia: Jaca Book.
- BERTELL L. (2016). *LAVORO ECOAUTONOMO. DALLA SOSTENIBILITÀ DEL LAVORO ALLA PRATICABILITÀ DELLA VITA*. MILANO, Italia: elèuthera.
- BERTELL, L., de Cordova, F., De Vita, A., & Gosetti, G. (2017). *Senso del lavoro nelle economie diverse*. Milano, Italia: FrancoAngeli
- BERTELL, L. (2017). Il lavoro come esistenziale: una scelta di cambiamento per donne e uomini. Bertell, L., de Cordova, F., De Vita, A., & Gosetti, G. (2017). *Senso del lavoro nelle economie diverse*. Milano, Italia: FrancoAngeli
PP. 115-150.
- BOLTANSKI, L. & Chiapello, È. (1999). *Le nouvel esprit du capitalisme*. Paris, Francia: Éditions Gallimard.
- BOTTARI, M. (2014). Dai Gas agli orti collettivi. Processi partecipati e forme di anticapitalismo urbano. Rivista on line Rizoma Freireano, 17, www.rizoma-freireano.org
- CACCIARI, P. (2016). *101 piccole rivoluzioni*. Milano, Italia: Altraeconomia.
- CASTORIADIS, C. & Lasch, C. (2014). *La cultura dell'egoismo*. Milano, Italia: Elèuthera.
- CODELUPPI, V., Paltrinieri, R. (2010). *Il ciclo della merce: cambiamenti della produzione e del consumo*. Milano, Italia: Franco Angeli.
- D'ANIELLO, F. (2015). *Le mani sul cuore. Pedagogie e biopolitiche del lavoro*. Fano (PU), Italia: Aras Edizioni.
- DARDOT, P. & Laval, C. (2013). *La nuova ragione del mondo. Critica della razionalità neoliberista*. Roma, Italia: DeriveApprodi.
- DE CORDOVA, F. (2017). Tra il dire e il fare. La transizione verso nuovi modelli produttivi come ricerca di “buona vita”. In Bertell, L., de Cordova, F., De Vita, A., & Gosetti, G. (2017). *Senso del lavoro nelle economie diverse*. Milano, Italia: Franco Angeli, pp. 25-50.
- DERIU, M. (2016). (Eds). *Verso una civiltà della decrescita. Prospettive sulla transizione*. Napoli, Italia: Marotta&Cafiero.
- DE VITA, A. (2009). *La creazione sociale. Relazioni e contesti per educare*. Roma, Italia: Carocci.
- DE VITA, A. & Vittori, F. (2015). Pratiche di apprendimento, autoeducazione e riconnessione sociale. Il caso dei Bilanci di Giustizia. *Formazione Lavoro Persona*, 5(14), 225-239.
- DIOTIMA, (1996). *La sapienza di partire da sé*, Napoli, Italia: Liguori Editore.
- ENGLISH, L. Irving, C. (2015). *Femminism in Community. Adult Education for Transformation*. Rotterdam, Nederland: Sense Publishers.

- FORNO, F., & Graziano, P. (2016). *Il consumo critico. Una relazione solidale tra chi acquista e chi produce*. Bologna, Italia: Il Mulino.
- FUMAGALLI, A. (2017). *Economia politica del comune. Sfruttamento e sussunzione nel capitalismo biocognitivo*. Roma, Italia: Derive e Approdi.
- LIPMAN, M. (2003). *Thinking in education*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- MARAZZI, C. (1999). *Il posto dei calzini. La svolta linguistica dell'economia e i suoi effetti sulla politica*. Torino, Italia: Bollati Boringhieri.
- MAYO, P. (2013). *Learning with Adults*. Rotterdam, Nederland: Sense Publishers.
- NIERO, M. (2008). *Il mix fra qualità e quantità nella ricerca sociale: lo studio dei casi e altre proposte applicative*. Verona, Italia: QuiEdit.
- NORBERG-HODGE, H. (2016). *Practitioner perspective: learning for life*. In A. Skinner, & M. Ballie Smith, E. Brown, T. Troll (Eds.), *Education, Learning and the Transformation of development*. Eds. Practitioner perspective: learning for life, New York, Usa: Routledge.
- NORBERG-HODGE, H. (Regia). (2011). *L'economia della felicità*. Gran Bretagna: ISEC Production.
- NUSSBAUM, M. (2011). *Non per profitto. Perché le democrazie hanno bisogno della cultura umanistica*. Bologna, Italia: Il Mulino.
- STIGLITZ, J., Sen, A., & Fitoussi, P. (2009). *Report of Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris, France. Retrieved from <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr>
- TAROZZI, M. (2008). *Che cos'è la Grounded Theory*. Roma, Italia: Carocci.
- UFFUCIO ADVOCACY UE DI SAVE THE CHILDREN. (2016). *SCONFIGGERE LA POVERTÀ EDUCATIVA IN EUROPA. FINO ALL'ULTIMO BAMBINO*. BRUXELLES, Belgio. Retrieved from www.savethechildren.it
- YIN, R.K. (2013). *Case Study Research: Design and Method*. London: Sage Pub.
- YOUNG, I.R. (2006). Responsibility and global justice: a social connection model. *Social PHILOSOPHY AND POLICY*, XXIII, 1, 102-130.